

Romeinen: meesters in zelfpromotie

Cicero bij zijn villa in Arpinum, met zijn broer Quintus en zijn vriend Atticus, aan wie hij een serie brieven richtte (ca. 1771, Richard Wilson, Art Gallery of South Australia).

Zou het niet fantastisch zijn als er van de oude Romeinen veel meer persoonlijk brieven waren overgeleverd? Dan zouden we ze immers net zo goed leren kennen als bijvoorbeeld Cicero (106–43 v.Chr.). Hij schreef vele brieven over wat hem bezighield. Maar hij was een uitzondering. Er zijn veel meer brieven overgeleverd uit een ander genre: de brief waarin de auteur vooral zichzelf of zijn eigen ideeën promoot. **Vincent Hunink** toont aan dat je zelfs uit die onpersoonlijke epistels de schrijvers leert kennen: brieven als spiegel van de ziel.

Marcus Tullius Cicero (106-43 v.Chr.) geldt als belangrijk politicus en generaal, groot redenaar en literator, hobbyfilosoof, kunstliefhebber en nog veel meer. Een bescheiden ego had hij niet: hij vond zichzelf zowat de belangrijkste man van de hele Oudheid. Hij was in elk geval een ijverig brieven-schrijver. Van zijn hand zijn heel wat werken bewaard, waaronder zo'n 35 boeken met ca. 900 brieven, uit alle perioden van zijn actieve leven. Zo is er een omvangrijke collectie brieven *Aan vrienden en bekenden*, die vooral politiek van aard zijn. Cicero leefde in een roerige tijd: Rome was in de greep van burgeroorlog en chaos. Met veel grote mannen van zijn tijd onderhield Cicero een correspondentie waarin de actuele ontwikkelingen werden besproken. Het wemelt er van tijdgebonden verwijzingen, inside jokes en ingehouden toespelingen. De brieven-schrijvers hadden vaak aan een half woord genoeg; latere lezers hebben er meestal uitvoerige annotatie bij nodig. Iets overzichtelijker zijn de talrijke *Brieven aan Atticus*, waarin Cicero in elk geval maar één persoonlijke vriend als correspondent heeft. Maar ook deze brieven zijn zonder toelichting vaak lastig te lezen. De correspondentie van Cicero is dan ook nooit bedoeld geweest voor publicatie, maar alleen voor eigen gebruik.

Goudmijn

Het beeld van Cicero dat oprijst uit de brieven is niet altijd positief (zoals hij zelf zeker wél gewild zou hebben, al is hij er in de brieven niet expliciet op uit geweest). Vaak lijkt hij te aarzelen of te twijfelen, laat hij de moed zakken, of lijdt hij onder depressies en wanhoop. Of je ziet hem marchanderen en manipuleren. Een slappeling, een opportunist, een man die met alle winden meewaait... Nee, zo zou Cicero zichzelf zeker niet bewust hebben geportretteerd. Voor historici vormen zijn brieven een goudmijn omdat ze een prachtig tijdsbeeld bieden van de roerige eerste eeuw v.Chr., waarin Caesar zijn veroveringstochten hield, alle macht naar zich toetrok en de republiek Rome uiteindelijk een keizerrijk werd. De lezer kan bovendien als het ware in de ziel kijken

van een van de hoofdrolspelers uit die dagen. Het treffendst zijn misschien de brieven van Cicero aan zijn vrouw Terentia uit de jaren 58-47 (*Aan vrienden en bekenden*, boek 14). Ze gaan van hartelijk en persoonlijk (de eerste jaren) tot kortaf en bijna zakelijk, als de persoonlijke relatie zozeer bekoelt dat een scheiding onvermijdelijk wordt.

'Brindisi, rond 3 juni 47

Dag Terentia,

Alles goed? Hier ook.

Doe je best om weer beter te worden.

Plan en regel wat er nodig is, al naar gelang de omstandigheden. En schrijf mij over alles zo vaak mogelijk.

Tot ziens, groeten,

Tullius'

Universele zeggingskracht

Een paar decennia na Cicero's dood was de Romeinse wereld totaal veranderd. De woelige republiek had plaatsgemaakt voor een min of meer stabiele monarchie, met een keizer op de troon die de lakens uitdeelde. Voor politieke, tijdgebonden brieven was eigenlijk geen noodzaak meer. En geen speelruimte. De brief bleef echter bestaan en het genre kende zelfs groei en vernieuwing. Allereerst is dat te zien bij Lucius Annae-

us Seneca (ca. 4 v.Chr.-65). Deze filosoof paste een slimme truc toe. Hij gebruikte het aloude genre voor iets onverwachts, ja, paradoxaals. Zijn honderdvijftig bewaarde *Brieven aan Lucilius* zijn eigenlijk korte filosofische essays met concrete levenslessen. Hij richtte de brieven bovendien alleen in naam aan Lucilius: feitelijk waren ze bestemd voor de hele mensheid in heden en toekomst. Een datering was daarom ook niet meer nodig. In de handen van Seneca werd de Latijnse brief een instrument voor boodschappen van universele zeggingskracht en geldigheid. Uiteraard heeft Seneca de publicatie van deze brieven zelf verzorgd. Tot de dag van vandaag worden ze graag en veel gelezen.

'Beste Lucilius,

Goed zo, Lucilius, claim jezelf! De tijd die je tot nu toe werd afgenomen of ontfutseld of die je door de vingers glipt, moet je bundelen en sparen. Wees ervan overtuigd dat het is zoals ik schrijf: soms wordt de tijd ons ontnomen, soms

Plinius de Jongere was met zijn brievenpublicaties uit op eeuwige roem. In zijn geboorteplaats Como heeft de dom in elk geval een beeld van hem. Op de afbeelding uit 1794 staat hij als schrijvende jongeling afgebeeld. Door het raam zien we op de achtergrond de Vesuvius uitbarsten. Plinius' oom was daar, en schreef hem brieven over de ramp. Neef Plinius de Jongere heeft ze later verwerkt in zijn eigen epistels over de vulkaanuitbarsting, die een belangrijke bron van kennis over de gebeurtenis zijn (Princeton University Art Museum).

heeft een plaatsje gekregen. Verhalen over triomfen van hemzelf of zijn kennissen en vrienden op het forum of in de senaat. Blijken van zijn gastvrijheid en minzaamheid, zijn zorg voor vrienden, zijn liefde voor zijn vrouw. Zware epistels naast plagerige kattebelletjes. De negen antieke boeken privécorrespondentie moeten een literair monument zijn ter meerdere eer en glorie van Plinius zelf, maar als je een beetje door zijn ijdelheid heen kunt prikken vormen de brieven een charmant geheel.

'Beste Tacitus,

Je zult wel lachen... En dat mag gerust.

Drie everzwijnen gevangen, ik, en je kent me. Drie heel fraaie exemplaren nog wel. 'Zelf gevangen?' vraag je.

Zelf gevangen. Maar zonder mijn luie vakantieeventje er compleet voor op te geven.

Naast de netten zat ik. Geen jachtspies of speer bij de hand, alleen pen en schrijfplankjes. Zo zat ik een beetje na te denken en maakte wat notities. Misschien zou ik met lege handen terugkomen, ja, maar toch minstens met volle wastafeltjes.

Het is een vorm van studeren waar je de neus niet voor op hoeft te halen. Wonderlijk hoe lichamelijke activiteit en beweging stimulerend werken op de geest! En dan rondom overal bos en eenzaamheid en de stilte die hoort bij de jacht: allemaal bevorderlijk voor de concentratie.

Kortom, bij je volgende jachtpartij mag je op mijn gezag naast picknickmandje en veldfles ook schrijfplankjes meenemen. Dan zul je merken dat Diana niet de enige godin is die in de bergen rondwaart. Minerva is er ook. Hartelijke groeten,

Plinius'

Behalve de uiterst gestileerde brieven is er ook een kleine verzameling zakelijke brieven van Plinius aan keizer Trajanus overgeleverd, inclusief diens antwoorden. Hierin zien we een heel andere,

afgepakt en soms vloeit hij weg. Maar tijdverlies uit achteloosheid is wel het ergste. Als je goed kijkt, verstrijkt het grootste deel van het leven met verkeerde dingen doen, een groot deel met niets doen en heel het leven met "iets anders" doen. Noem mij eens iemand die wat overheeft voor tijd, die een dag op waarde schat, die snapt dat hij elke

Lucilius, alleen de tijd is van onszelf. [...] Hartelijke groeten, Seneca'

Gooi naar eeuwige roem

De rijke senator Plinius de Jongere (ca. 62-113) heeft het genre weer op een andere manier verrijkt. Zijn verzamelde correspondentie van bijna 250 brieven

'Door uitstel snelt het leven voorbij. Alles is van anderen, Lucilius, alleen de tijd is van onszelf'

(Seneca)

dag stervende is! Want juist doordat we op de dood vooruitblikken hebben we het mis – hij is al grotendeels verleden tijd. Alle jaren achter ons zijn al domein van de dood. Doe dus wat je me schrijft, beste Lucilius, en pak ieder uur. Je zult zien: je bent minder afhankelijk van de dag van morgen wanneer je beslag legt op die van vandaag. Door uitstel snelt het leven voorbij. Alles is van anderen,

vormt een opzichtige gooi naar eeuwige, persoonlijke roem. Met een zorgvuldige selectie van brieven aan allerlei bekenden en onbekenden wilde Plinius zijn wereld en zijn eigen prestaties daarbinnen vastleggen voor het nageslacht. De teksten zijn grondig voor publicatie bewerkt, en zelfs bij de volgorde is niets aan het toeval overgelaten. Alles wat zijn belang kon onderstrepen,

Marcus Aurelius als adolescent (2de eeuw, Louvre, Parijs) en als keizer. Op het reliëf uit de 2de eeuw zien we hem (met bedekt hoofd) terwijl hij een offer brengt aan Jupiter, uit dankbaarheid voor overwinningen op de Germanen (Capitolijnse Musea Rome).

minder literaire Plinius, die allerlei praktische en bestuurlijke kwesties nederig aan de keizer voorlegt. Maar ook hier blijkt hij zorgvuldig en consciëntieus, een man die streeft naar harmonie en evenwicht. Alleen al door de keuzes die Plinius maakt, vertellen ook deze brieven iets over hun schrijver.

'Alle goeds, mijn allerfijnste leermeester'

De laatste brievenverzameling uit de klassieke periode is die van de rede naar Marcus Cornelius Fronto (95-167). Daarin springt vooral de correspondentie eruit met de jonge Marcus Aurelius (121-180), de latere beroemde en geliefde keizer. In ruim honderdvijftig persoonlijke brieven, die net als bij Cicero (en anders dan bij Seneca en Plinius) nooit voor publicatie zijn bedoeld, is te lezen hoe de leraar retorica en de veelbelovende jonge prins op vertrouwelijke voet met elkaar omgaan. De brieven gaan over retorica, uiteraard, maar ook over persoonlijk wel en wee, zoals ziekte en belevenissen op het land. Opvallend is hoe ze schrijven dat ze elkaar missen: de toon lijkt af en toe die van geliefden.

'Beste leermeester, Na zo lange tijd wilde ik je graag zien. En na dat gevaar al helemaal, wat denk je? Dat je daaraan bent ontsnapt, mijn beste leermeester, daarvoor dank ik de goden nogmaals na lezing van je brief. Die stelt mij zogezegd opnieuw gerust, want ik schrok van je beschrijving van hoe je eraan toe was. Maar ik heb je nog, met de wil van de goden, en zoals je belooft zie ik je binnenkort. En ik heb goede hoop dat het jou langdurig goed blijft gaan.

Veel groeten van mijn moeder. Alle goeds, mijn allerfijnste leermeester. Hartelijke groeten, Marcus Aurelius'

Minder persoonlijk

In de klassieke periode (eerste eeuw v.Chr. - 200 n.Chr.) konden brieven strikt tijdgebonden zijn of juist universeel, heel direct en persoonlijk of

juist bedoeld voor de bühne. Ze verschilden in lengte en in stijl, al deelden de meeste wel het betrekkelijk eenvoudige taalgebruik, dus met veel gewone woorden en relatief korte zinnen. Wat ze verbindt, is dat de lezer via de teksten, bedoeld of onbedoeld, een directe kijk heeft op de persoon van de auteur. In de late Oudheid wordt dat anders. Er zijn van na het jaar 200 nog andere correspondenties in het Latijn bewaard, maar daaruit raakt het persoonlijke geleidelijk buiten beeld. Christelijke auteurs zoals de bisschoppen Cyprianus (midden derde eeuw) en Augustinus (354-430) gebruikten de brief vooral als middel om kerkelijke zaken te bespreken. En traditionalisten zoals Ausonius (4de eeuw) en Sidonius Apollinaris (5de eeuw) zagen de brief als een geschikt middel om hun grenzeloze eruditie tentoon te spreiden. Met lange, ongeniet-

bare epistels als gevolg. Maar zelfs toen was de Latijnse brief een venster op wat mensen bezighield.

Vincent Hunink is universitair docent klassieke talen aan de Radboud Universiteit Nijmegen. Hij publiceert met regelmaat vertalingen van vooral Latijnse teksten, zoals dit jaar Marcus Aurelius, *Evenveel van jou als van mezelf, correspondentie met Marcus Fronto* (Athenaeum Polak & Van Genneep). De vertalingen in dit artikel zijn van de hand van de auteur.

Zie ook www.vincenthunink.nl.

VERDER LEZEN

- ▶ Plinius de Jongere, *De brieven*, vertaald door Ton Peters, Ambo, 2001
- ▶ Plinius, *Majesteit! Correspondentie met keizer Trajanus*, vertaald en toegelicht door Vincent Hunink en Roald Dijkstra, Athenaeum Polak & Van Genneep, 2018